

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ, ОСВІТИ

УДК 373.3/5.011.33.014(091)(477)"1985/1991"

Л. Д. Березівська

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ПИТАННІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У ПЕРІОД ЗАРОДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗМІН (1985–1991)

Розкрито особливості державної освітньої політики радянського уряду в питанні диференціації організації і змісту шкільної освіти другої половини 80-х рр. XX ст. Особливу увагу зосереджено на причинах актуалізації диференційованого підходу як чинника демократизації й гуманізації освіти в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних та педагогічних змін. На основі аналізу нормативно-правової бази (Концепція середньої загальноосвітньої школи України, Закон України про освіту) показано, що в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. на державному рівні було задекларовано принципи індивідуалізації та диференціації навчання, функціонування різнотипної загальноосвітньої школи.

Ключові слова: шкільна політика, диференціація організації і змісту шкільної освіти, форми й критерії диференціації навчання, Радянська Україна, національна школа.

Нинішні реформаторські процеси в освіті України, дискурси щодо стратегії її розвитку актуалізують погляд у минуле для творчого осмислення історії державної освітньої політики в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних і педагогічних чинників. З огляду на це хронологічно окреслимо період другої половини 80-х рр. XX ст., коли з приходом до влади у 1985 р. М. С. Горбачова радикально почав змінюватися політичний курс СРСР – було проголошено «перебудову», розпочалося оновлення всіх сфер суспільства. Науково-технічний розвиток, інтенсифікація і комп'ютеризація економіки, впровадження нових технологій потребували підготовлених високоосвічених фахівців. Під тиском громадського руху державні структури проголошували гасла про демократизацію життя, гласність, критику прорахунків, розвиток самоуправління. Ці чинники вплинули й на розвиток шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР). Проте уряд і далі продукував внутрішньосис-

темні зміни радянської загальноосвітньої школи. Як і в попередні роки, в нових реаліях реалізатором радянської державної освітньої політики було Міністерство освіти УРСР.

Історіографічний аналіз проблеми показав, що різні аспекти державної політики УРСР у галузі шкільної освіти в означених хронологічних межах досліджували українські історики педагогіки (Л. Д. Березівська, С. М. Лобода, О. Б. Петренко, Л. В. Пирожено, О. І. Пометун, О. В. Сухомлинська та ін.), а безпосередньо проблемі диференціації навчання в педагогічній теорії й практиці окресленого періоду присвячено праці російських учених (О. А. Певцова, 1994; А. В. Резник, 2005; Г. А. Кувшинова, 2006). Мета нашої статті – висвітлити особливості державної політики радянського уряду в питанні диференціації організації та змісту шкільної освіти, зокрема види й форми диференційованого підходу, що набули розвитку в Україні у другій половині 80-х рр. ХХ ст.

У контексті проголошення реформи загальноосвітньої й професійної школи відповідно до наказу міністра освіти УРСР М. Ф. Фоменка від 8 серпня 1984 р. «Про заходи по виконанню постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10 липня 1984 року № 281 “Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи”» було запроваджено нову структуру 11-річної загальноосвітньої школи (введено навчання дітей з 6-річного віку в 4-річній початковій школі): 1–4-й класи – початкова школа, 1–9-й класи – неповна середня (9-річна) школа, 1–11-й класи – середня школа [7, 3]. Неповну середню (9-річну) школу розглядали як обов’язкову для всіх учнів і як базу для здобуття загальної середньої професійної освіти.

Водночас особливу увагу надавали факультетам як формі диференційованого навчання: «Для школярів, які бажають поглибити знання з окремих предметів фізико-математичного, хіміко-біологічного, суспільно-гуманітарного і технічного циклів за допомогою факультативних занять, передбачено в 7–9 класах 2 години і 10–11 класах 4 години на тиждень понад навчальний план» [Там само, 5].

Документ також передбачав подальше сприяння розвитку спеціальних шкіл і шкіл-інтернатів для учнів з порушеннями мовлення, психофізичного розвитку, опорно-рухового апарату; класів вирівнювання для дітей із затримками розумового розвитку відповідно до потреб кожного регіону; вечірніх і заочних шкіл; екстернатної форми здобуття загальної середньої освіти; шкіл і груп продовженого дня [Там само, 10–11].

Про практичну реалізацію професійно орієнтованої диференціації свідчить наказ міністра освіти щодо виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів і організацію їх суспільно корисної, продуктивної праці» від 12 квітня 1984 р., де йшлося про потребу докорінного поліпшення трудового виховання, навчання й професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл, підвищення рівня їхньої практичної та морально-психологічної підготовки до самостійного життя, формування в памолоді усвідомленої потреби в праці [10, 20].

Стратегічним завданням державної освітньої політики було проголошено поліпшення роботи з професійної орієнтації молоді. У цій справі свої зусилля мали консолідувати Державний комітет УРСР з праці, Міністерство освіти УРСР, Державний комітет з професійно-технічної освіти, Міністерство вищої

і середньої спеціальної освіти УРСР та інші відомства. Зокрема, Міністерство освіти УРСР мало ввести курс «Основи виробництва. Вибір професії», підвищити рівень роботи навчально-методичних кабінетів професійної орієнтації в середніх загальноосвітніх школах, створити такі кабінети в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, великих 9-річних школах та інших навчальних закладах [10, 22].

На втілення в життя професійно орієнтованої диференціації було націлено й *Положення про організацію суспільно корисної, продуктивної праці учнів загальноосвітніх шкіл* (1985). Згідно з цим документом, суспільно корисна, продуктивна праця є основною частиною змісту трудового й професійного навчання учнів 1 – 11(12)-го класів. Істотно, що виділений у 7 – 11(12)-му класах час на суспільно корисну, продуктивну працю й трудову практику у 8–9-му класах в основному пропонували використовувати відповідно до профілю (професії), який вивчався. Урізноманітнювалися форми праці відповідно до її змісту і обсягу, постійного чи змінного характеру роботи, віку школярів. Основною ж серед них названо колективну (бригадну) форму: учнівську виробничу бригаду в колгоспі, радгоспі, шкільне лісництво, табір праці й відпочинку, трудовий загін старшокласників, групу (підгрупу), бригаду в міжшкільному навчально-виробничому комбінаті, навчальному цеху підприємства, в шкільній майстерні тощо. Трудові об'єднання школярів могли бути постійними або тимчасовими, одновіковими й різновіковими [5, 18–20].

Аналіз джерел показав, що в розглядуваний період в УРСР зростала кількість шкіл (класів) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням навчальних предметів. Цьому сприяло затверджене Міністерством освіти УРСР *Положення про школи (класи) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням навчальних предметів* (21 травня 1986 р.), де було окреслено загальні основи, порядок прийому учнів до школи, зміст та організацію навчально-виховного процесу таких навчальних закладів [6].

Наявність таких шкіл свідчить не лише про *зовнішню міжшкільну диференціацію*, а й про *зовнішню внутрішньошкільну*. Скажімо, навчання в школах (класах) з поглибленим вивченням навчальних предметів мало два ступені. Головна мета першого (8–9-й класи) ступеня – поглиблення змісту основного курсу профілюючих предметів і посилення прикладної спрямованості. На другому ступені (10–11-й класи) передбачалося вдосконалення і урізноманітнення навчального матеріалу, ознайомлення учнів з ширшим колом практичного застосування виучуваних теорій, розв'язання більшої кількості задач підвищеної складності й виконання творчих завдань для самостійного використання здобутих знань. Наголосимо, що профілі й професії для підготовки учнів цих шкіл (класів) мали визначати ради народних депутатів і відділи народної освіти відповідно до переліку професій і з урахуванням потреб народного господарства в кадрах, наявності навчально-матеріальної бази, кваліфікованих кадрів тощо. За школою закріплювали базове підприємство (організацію) [6, 6]. Навчальні плани на 1986/87 н. р. було розроблено для шкіл (класів) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням таких навчальних предметів: українська мова, українська література, російська мова, російська література, історія й суспільствознавство, математика, географія, біологія, хімія, фізика, креслення, обра-

зтворче мистецтво, російська мова в школах з молдавською, угорською, польською мовами [6, 9–21].

З метою підвищення якості підготовки, залучення талановитої молоді до наукової діяльності Президія АН УРСР, Міністерство освіти УРСР, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Президія Південного відділу ВАСГНІЛ оприлюднили спільний наказ, адресований усім обласним відділам освіти, вищим навчальним закладам, науковим центрам та інститутам, який декларував, починаючи з 1986/87 н. р., створення при університетах і науково-дослідних інститутах АН УРСР *спеціалізованих шкіл*. Їхню діяльність регламентувало Положення про школи (класи) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням навчальних предметів (1986) [9, 5–15]. Навчання в спеціалізованих школах фізико-математичного, хіміко-біологічного, агробіологічного й суспільно-гуманітарного профілів мало здійснюватися за спеціально розробленими навчальними планами.

Спеціалізовані школи з поглибленим теоретичним і практичним вивченням циклу навчальних предметів у складі 7–8-го класів забезпечували диференціацію за здібностями й пізнавальними інтересами учнів. Профілюючі предмети викладали відповідно до програм шкіл (класів) з поглибленим вивченням цих предметів, решта – за навчальними планами й програмами масових шкіл. Факультативні заняття використовували для поглиблення знань учнів з предметів, що відповідали профілю школи [4, 3].

Як свідчать джерела, в руслі демократичних змін проблема диференціації за здібностями й пізнавальними інтересами актуалізувалася на державному рівні. Приміром, у доповіді міністра освіти УРСР М. Ф. Фоменка на V З'їзді вчителів України (1987) прозвучало: «Назріла потреба більше уваги приділити розробленню питань *диференційованого навчання*» [13, 21]. З огляду на це, на його думку, і далі варто розвивати спеціалізовані школи; інтенсифікувати впровадження нових методів навчання. Під час обговорення доповіді освітяни й науковці висловлювалися одноставно: «щоб жоден з учнів не втратив впевненості в собі... потрібний диференційований підхід» (учитель середньої школи № 6 м. Євпаторії А. А. Малахов); треба урізноманітнювати профілі спеціалізованих шкіл (Б. Є. Патон, президент Академії наук УРСР); у руслі розвитку диференційованого навчання слід розширювати мережу класів вирівнювання знань учнів (учителі Броварської середньої школи № 5 М. Петраш, Н. Петранцов) [13, 49–50].

Після Лютневого пленуму ЦК КПРС 1988 р., який ухвалив реформування всього освітнього простору, в руслі кардинальних змін (Закон про мови в УРСР, жовтень, 1989, набрав чинності 01.01.1990; відкриття шкіл з українською мовою навчання; скасування ст. 6 Конституції СРСР про керівну й спрямовуючу силу КПРС, лютий, 1990 та ін.) Республіканська рада Педагогічного товариства та газета «Радянська освіта» оголосили конкурс «Національна школа». До газети почали надходити пропозиції, проекти про напрями перебудови шкільної освіти (зокрема ґрунтовні концепції загальноосвітньої української середньої школи, які запропонували письменники Д. С. Чередниченко та Г. М. Кирпа, професори Київського державного університету А. Г. Погрібний та А. М. Алексюк, доцент Київського педінституту іноземних мов І. П. Ющук, вчителі-практики),

а також низка інших документів, які допомогли в розробленні республіканської концепції [1]. У цих проектах у руслі демократичних змін, національного відродження, вивільнення педагогічної свідомості ідеї диференційованого навчання набували нового звучання.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. категорію «диференціація навчання» почали широко вживати і в нормативно-правових документах, вона набула поширення в шкільному просторі. Важливо, що головне навчально-методичне управління загальної середньої освіти Міністерства народної освіти УРСР вивчало роботу органів народної освіти, методичних установ, педагогічних колективів шкіл зі здійснення *диференціації навчання, поглибленого вивчення основ наук*. Було проведено низку заходів з упровадження в школах активних форм і методів навчання, сучасних підходів до організації навчально-виховного процесу, з розвитку мережі шкіл (класів) з поглибленим вивченням навчальних предметів, факультативів, предметних гуртків тощо. Скажімо, в міністерському документі «Про організаційну роботу органів народної освіти, методичних установ, педагогічних колективів шкіл Одеської області з розвитку диференціації навчання, поглибленого вивчення основ наук» (1988) констатовано переваги диференційованого навчання: сприяння ґрунтовнішому засвоєнню школярами основ наук; поліпшення загальноосвітньої підготовки; розвиток інтересів і здібностей порівняно з їхніми ровесниками із масових шкіл та ін. [8, 5–9]. Водночас було виявлено й прорахунки в упровадженні диференційованого навчання і схвалено план заходів щодо їх усунення, зокрема такі: спільно з Південним науковим центром АН УРСР, вищими навчальними закладами розглянути можливості відкриття спеціалізованих профільних шкіл, посилити увагу до питань узагальнення і поширення педагогічного досвіду *поглибленого вивчення навчальних предметів, диференціації навчання*; замовити НДІ педагогіки УРСР наукові дослідження з проблеми «Організація диференційованого навчання у загальноосвітній школі»; всіляко підтримувати й заохочувати ініціативу, творчі пошуки вчителів, педагогічних колективів із докорінної перебудови навчально-виховного процесу, упровадження диференційованого навчання, поглибленого вивчення основ наук; посилити увагу до проблем роботи з обдарованими дітьми та ін. [Там само, 3–4].

Про масштабне упровадження диференційованого підходу свідчать і навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1989/90 н. р. Диференціацію навчання (термін широко вживано в документі) забезпечували через урахування індивідуальних особливостей учнів на уроках, раціональне використання часу, що виділявся на індивідуальні та групові заняття, на факультативи й профільне навчання. Дозволялося вводити програми різного рівня. Для глибокої диференціації створювали класи з поглибленим вивченням деяких предметів, упроваджували профілі навчання: гуманітарний, фізико-математичний, хіміко-біологічний, сільськогосподарський, художній та ін. Прикметно, що вже в цей час заохочували варіативні підходи, пошуки вчителів для вдосконалення змісту освіти. Педагогічній раді школи надавано право в межах виділеного часу по класах уносити зміни до розподілу годин на вивчення окремих предметів [3, 3–4].

Як бачимо, новий, 1990/91 н. р., розпочинався в нових суспільно-політичних умовах: Верховна Рада УРСР проголосила Декларацію про державний суверенітет України (1990). Це означало відмову від централізації й водночас одержання права освітянами самостійно розв'язувати питання навчання й виховання па-

молоді. Суспільство широко обговорювало проекти Концепції загальноосвітньої національної школи, Закон про освіту УРСР.

Важливо, що на виконання Закону УРСР «Про мови в УРСР» було додатково відкрито 176 україномовних шкіл, збільшено кількість годин на вивчення історії й географії України; на вибір педагогічних рад і учнів запропоновано нові навчальні курси («Рідний край», «Культура та мистецтво України», «Народознавство», «Етнографія та фольклор України», «Світова художня культура» тощо); для розвитку інтересів і здібностей школярів спільно з АН УРСР розроблено заходи зі створення комплексної програми «Творче обдарування»; значно розширено мережу шкіл (класів) з поглибленим вивченням навчальних предметів, спеціалізованих шкіл (усього в УРСР таких було понад 6 тис.). Яскравою ознакою демократичних змін стала активізація відкриття нових типів навчальних закладів – гімназій і ліцеїв (у 1989 р. – 6, 1990 – 95). Цікаво, що в цей час 300 шкіл УРСР працювали за індивідуальними та експериментальними планами [11, 1–15].

Колегія Міністерства освіти УРСР відповідно до Декларації про державний суверенітет України на основі аналізу стану загальноосвітньої школи, досвіду її розвитку в інших республіках і державах схвалила 12 вересня 1991 р. «Концепцію середньої загальноосвітньої школи України», яка визначала основні завдання й перспективи розвитку школи, напрями духовного та національного її відродження, серед яких – *індивідуалізація і диференціація* навчально-виховного процесу – з оперттям на національні традиції [12, 33–34].

Серед головних напрямів відродження школи було виділено ті, які безпосередньо забезпечували її розбудову на основі диференційованого підходу, а саме: реалізація в навчанні та вихованні школярів ідеї народності на основі засвоєння позитивних традицій національних культур українців та інших народів, які проживають в Україні; відродження ролі школи в розвитку культури народу; демократизація всіх сторін шкільного життя; *індивідуалізація* навчально-виховного процесу, урахування здібностей, нахилів, інтересів дітей та їхнього інтелектуального, фізичного й психічного розвитку; *диференціація*, що передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання. На державному рівні було узаконено різноманітність загальноосвітньої школи (середня загальноосвітня школа; школа з поглибленим вивченням деяких предметів; школа з профільним навчанням, або спеціалізована школа; гімназія, ліцей тощо) [Там само, 35–41].

Після широкого обговорення Верховна Рада України схвалила *Закон України про освіту* (23 травня, 1991 р.), що визначив стратегічні завдання та напрями державної політики в галузі освіти України. Відповідно до цього закону загальна середня освіта мала забезпечувати розвиток нахилів, здібностей, талантів дитини, її трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство й виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення (ст. 35). Ст. 36 узаконювала *зовнішню диференційовану систему шкільної освіти*, а це: середня загальноосвітня школа трьох ступенів (I – початкова школа, II – основна школа, III – старша школа), кожен з яких може функціонувати разом чи окремо; навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» або поєднання з іншими навчальними закладами, загальноосвітні навчальні заклади та групи

продовженого дня. Для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створювали профільні класи (з поглибленим вивченням деяких предметів або початкової допрофесійної підготовки), спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань; вечірні (змінні) школи, класи, групи з очною, заочною формами навчання при загальноосвітніх школах; екстернат [2, 33–34].

Т а к и м ч и н о м, аналіз державної освітньої політики другої половини 80-х рр. ХХ ст. свідчить, що в руслі суспільно-політичних (демократизація і гласність), соціально-економічних (інтенсифікація і комп'ютеризація економіки) та педагогічних змін (активізація громадсько-педагогічного руху, відродження національної школи) було актуалізовано диференціацію навчання як чинник демократизації й гуманізації освіти. Законодавчо (Концепція середньої загальноосвітньої школи України, 1991; Закон України «Про освіту», 1991) на державному рівні було задекларовано принципи індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу.

Закон України «Про освіту» забезпечив правову основу різним типам навчальних закладів, стимулював учителів до творчої діяльності, узаконив нові форми навчання, надав широкі можливості для реалізації диференціації навчання, яка спрямовувалася на професійну підготовку, зокрема на профільне навчання старшокласників, факультативи на вибір. Про зовнішню диференціацію свідчить і відкриття нових типів навчальних закладів: гімназій, ліцеїв, шкіл і класів з поглибленим теоретичним та практичним вивченням деяких предметів.

Із проголошенням незалежності України розпочався процес формування національної державної освітньої політики, квінтесенція якої – розвиток особистості, а диференційований підхід став обов'язковим принципом функціонування школи, про що йтиметься в наших подальших дослідженнях.

1. *Березівська, Л. Д.* Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.

2. *Закон України про освіту* (схвалено Верховною Радою 23 травня 1991 р.) // Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти: Офіц. вид. – К. : Парламент. вид-во, 2004. – 404 с. – С. 33–34.

3. *Навчальні плани* денних загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1989/90 н. р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1989. – № 10. – С. 2–20.

4. *Навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим теоретичним і практичним вивченням циклу навчальних предметів на 1987/88 навчальний рік* // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1987. – № 13. – С. 3–8.

5. *Положення про організацію суспільно корисної, продуктивної праці учнів загальноосвітніх шкіл* // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1985. – № 14. – С. 18–26.

6. *Положення про школи (класи) з поглибленим теоретичним і практичним вивченням навчальних предметів* // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1986. – № 13. – С. 4–21.

7. *Про заходи по виконанню постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10 липня 1984 року № 281 «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи».* Наказ Міністра освіти УРСР М. Ф. Фоменка, 08.08. 1984 р., № 265 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1985. – № 2. – С. 3–24.

8. *Про організаторську роботу органів народної освіти, методичних установ, педагогічних колективів шкіл Одеської області по розвитку диференціації навчання, поглибленого вивчення основ наук // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1989. – № 4. – С. 3–9.*

9. *Про організацію спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням циклу навчальних предметів. Наказ Президії АН УРСР, МО УРСР, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Президії Південного відділу ВАСГНІЛ від 25 серпня 1986 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1986. – № 21. – С. 5–15.*

10. *Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів і організацію їх суспільно корисної, продуктивної праці. Наказ міністра освіти Української РСР 09.08.84 № 267// Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1985. – № 3. – С. 20–32.*

11. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 17. – Спр. 79. – 79 арк.

12. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 17. – Спр. 117. – 102 арк.

13. *Пятый съезд учителей УССР (15–16 мая 1987 г.). / редкол. В. Е. Тараненко, В. С. Плохий, В. В. Усенко, М. И. Шкиль, И. С. Щербатенко, М. Д. Ярмаченко. – К. : Рад. шк. – 144 с.*

References

1. *Berezivska, L. D. (2008). Reformuvannya shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti [Reform school in Ukraine in the XX century]. Kyiv : Bohdanova A. M. [in Ukrainian].*

2. *Zakon Ukrainy pro osvitu : pryiniaty 23 travnia 1991 roku № 1060-XII [Law of Ukraine "On Education" from May 23 1991 № 1060-XII]. (2004). Zakonodavchi akty Ukrainy z pytan osvity : ofitsiine vydannia – Legislative acts of Ukraine on education : the official publication. (pp. 33–34). Kyiv [in Ukrainian].*

3. *Navchalni plany dennykh zahalnoosvitnikh shkil Ukrainskoi RSR na 1989/90 navchalnyi rik : zatverdzeni Ministerstvom narodnoi osvity URSR vid 20 kvitnia 1989 roku [Curricula day schools Ukrainian SSR in the academic year 1989/90, approved by the Ministry of Education of the USSR on April 20, 1989]. (1989). Zbirnyk nakaziv ta instruktii Ministerstva narodnoi osvity Ukrainskoi RSR – Collection orders and instructions of the Ministry of education of the Ukrainian SSR, 10, pp. 2–20 [in Ukrainian].*

4. *Navchalni plany spetsializovanykh shkil z pohlyblenym teoretychnym i praktychnym vyvchenniam tsykladu navchalnykh predmetiv na 1987/88 navchalnyi rik : zatverdzeni Ministerstvom osvity URSR vid 23.04.1987 roku [Curriculum for schools with in-depth theoretical and practical study cycle subjects in the academic year 1987/88, approved by the Ministry of Education of the USSR from 23.04.1987]. (1987). Zbirnyk nakaziv ta instruktii Ministerstva osvity Ukrainskoi RSR – Collection orders and instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR, 13, pp. 3–8 [in Ukrainian].*

5. *Polozhenie ob organizacii obshchestvenno poleznogo, proizvoditel'nogo truda uchashchihshja obshheobrazovatel'nyh shkol : utverzhdeno prikazom Ministerstva prosveshheniya SSSR ot 11 maja 1985 goda № 81 [Regulations on the organization of socially useful, productive labor of schoolchildren : order of Ministry of education of the USSR on May 11, 1985 № 81]. (1985). Zbirnyk nakaziv ta instruktii Ministerstva osvity Ukrainskoi RSR – Collection orders and instructions of the Ministry of education of the Ukrainian SSR, 14, pp. 18–26 [in Russian].*

6. *Polozhennia pro shkoly (klasy) z pohlyblenym teoretychnym i praktychnym vyvchenniam navchalnykh predmetiv : dodatok do nakazu Ministerstva osvity URSR vid 21.05.1986 roku № 164 [Regulations on schools (classes) with in-depth theoretical and practical study of subjects : application to the Ministry of education of the USSR from 05.21.1986, № 164]. (1986). Zbirnyk nakaziv ta instruktii Ministerstva osvity Ukrainskoi RSR – Collection orders and instructions of the Ministry of education of the Ukrainian SSR, 13, pp. 4–21 [in Ukrainian].*

7. *Pro zakhody po vykonanni postanovy TsK Kompartii Ukrainy i Rady Ministriv URSR vid 10 lypnia 1984 roku № 281 «Pro dalshe vdoskonalennia zahalnoi serednoi osvity molodi i polipshennia umov roboty za-*

halnoosvitnoi shkoly» : nakaz Ministerstva osvity URSSR vid 08.08.1984 roku № 265 [On measures for the implementation of the CC of the Communist Party of Ukraine and the USSR Council of Ministers on July 10, 1984 № 281 "On further improvement of general secondary education and improve the working conditions of secondary school" : the Ministry of education of USSR from 08.08.1984, № 265]. (1985). Zbirnyk nakaziv ta instruktсии Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR – Collection orders and instructions of the Ministry of education of the Ukrainian SSR, 2, pp. 3–24 [in Ukrainian].

8. *Pro orhanizatorsku robotu orhaniv narodnoi osvity, metodychnykh ustanov, pedahohichnykh kolektyviv shkil Odeskoi oblasti po rozvytku dyferentsiatsii navchannia, pohlyblenoho vychennia osnov nauk* : rishennia kolehii Ministerstva narodnoi osvity URSSR vid 28.12.1988 roku protokol № 3/26 [On the organizational work of public education, teaching institutions, educational groups of schools in the Odessa region of differentiation of instruction, in-depth study of the fundamentals of science : decision of the Ministry of Education of the USSR from 12.28.1988, the report № 3/26]. (1989). Zbirnyk nakaziv ta instruktсии Ministerstva narodnoi osvity Ukrainiskoi RSR – Collection orders and instructions of the Ministry of education of the Ukrainian SSR, 4, pp. 3–10 [in Ukrainian].

9. *Ob organizacii specializirovannykh shkol s uglublennym izucheniem cikla uchebnykh predmetov* : prikaz Prezidiuma AN URSSR, Ministerstva prosveshhenija URSSR, Ministerstva vysshogo i srednego special'nogo obrazovaniya URSSR, Prezidiuma Juzhnogo otdelenija VASHNIL ot 25.08.1986 goda № 628/289/189/147 [On the organization of specialized schools with profound study of the cycle of subjects : the order of the Presidium of the USSR Academy of sciences, USSR Ministry of education, Ministry of higher and secondary special education of the USSR, the Presidium of the Southern branch of All-Union Academy of Agricultural Sciences named after Lenin from 25.08.1986 № 628/289/189/147]. (1986). Zbirnyk nakaziv ta instruktсии Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR – Collection orders and instructions of the Ministry of education of the Ukrainian SSR, 21, pp. 5–15 [in Russian].

10. *Pro polipshennia trudovoho vykhovannia, navchannia, profesiinoi orientatsii shkoliariv i orhanizatsiiu yikh suspilno korysnoi, produktyvnoi pratsi* : nakaz Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR vid 09.08.1984 roku № 267 [Improving labor education, training, career guidance and organization of their school children socially useful, productive work, the Ministry of education of the Ukrainian SSR of 09.08.1984, № 267]. (1985). Zbirnyk nakaziv ta instruktсии Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR – Collection orders and instructions of the Ministry of education of the Ukrainian SSR, 3, pp. 20–32 [in Ukrainian].

11. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy)*, nomer fondu 166, nomer opysu 17, nomer spravy 79, 79 arkushiv [Central state archives of higher authorities and government of Ukraine (CSAHA Ukraine), stock number 166, number 17 description, case number 79, 79 pages] [in Ukrainian].

12. *TsDAVO Ukrainy*, nomer fondu 166, nomer opysu 17, nomer spravy 117, 102 arkusha [CSAHA Ukraine, stock number 166, number 17 description, case number 117, 102 pages] [in Ukrainian].

13. *P'jatyj s'zd uchitelej URSSR (15–16 maja 1987 goda)* [Fifth Congress of Teachers of URSSR (15–16 May 1987)]. (1987). Kyiv : Radians'ka shkola [in Russian].

Рекомендовано до друку.

Д-р пед. наук проф. дійсн. член НАПН України О. В. Сухомлинська